

Дмитро Гордієнко

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ФАКТОР ЗБЛИЖЕННЯ РУСІ І ГЕРМАНІЇ ЗА КНЯГИНИ ОЛЬГИ ТА ОТТОНА I

Середина X ст. позначена утвердженням як вагомого чинника зовнішньої політики тогочасного світу двох наймогутніших держав середньовічної Європи – Русі та Германії, – остання з яких 961 р. трансформувалась у Священну імперію. Однак на той час, за правління Македонської династії, найвищого розвитку досягла і Візантія. Отже, окрім ідеологічних елементів зв'язання на Всесвітню Імперію та її Імператора як *regnator terrarum*, саме Візантія знову стала центральним гравцем міжнародної політики, до того ж, цього разу з реальними важелями впливу. Зважаючи на це, Європейські держави були змушені здійснювати зовнішню політику з урахуванням візантійського фактора. Особливо це стосувалося Германії Оттона I, яка відроджувала імператорський титул на Заході, та Київської Русі, яка безпосередньо зачіпала інтереси імперії в Північному Надчорномор'ї. Недарма Нестор виводив утворення Русі саме зі знаменитого походу Аскольда на Царгород 860 р. Таким чином, історію літописець Русі визнавав і подавав через призму Візантії, з якою Русь була кривно пов'язана і протягом подальшої своєї історії.

Отже, зовнішня політика Русі займає особливе місце в історіографії. Однак її вивчення пов'язане з особливими труднощами, а саме – браком достатньої джерельної бази, особливо для ранньої історії Русі і, передовсім, це стосується західного вектора зовнішньої політики Русі та Германії. Міжнародна політика ранньосередньовічних держав ускладнюється ще й своєю “насиченістю”, оскільки в ній перепліталися політичні, культурні, церковно-релігійні чинники, переважно саме в сукупності. Однак не всі складові однаковою мірою висвітлено в історіографії, передовсім це стосується політичного чинника русько-германського зближення в середині X ст.

Вивчення зовнішньої діяльності на західному векторі міжнародної політики Київської держави часів Ольги проводиться лише з залученням сукупності всіх трьох блоків наявних джерел. Це, поперше, давньоруські джерела: літописи і житія Ольги, в яких подаються русько-візантійські відносини, власне, поїздка Ольги до Царгорода. Однак ні причин, ні мети посольства Повість временних літ (далі – Літопис) не зазначає¹. З контексту прийняття княгинею християнства в Константинополі² випливає лише те, що поїздка могла бути пов'язана саме з релігійною метою. Щодо західного вектору часів Ольги, то прямих даних у руських джерелах немає, з ним можемо пов'язувати лише відповідь князя Володимира німцям на латинську місію в процесі “вибору вір”, що “батьки цього не прийняли...”³, і подальшим посиланням саме на часи княгині Ольги.

По-друге, маємо візантійські джерела, а саме трактати Константина VII Порфірогенета: “Про церемонії візантійського двору”, де описано прийоми Імператором руської княгині, проте знову причин особистого прибуття володарки Русі до Імперії не зазначено⁴; а також “Про управління імперією”, в якому Константин подає і принципи міжнародної політики Візантії, зокрема щодо Русі⁵.

Третьою групою джерел є німецькі джерела, насамперед, “Продовження хроніки абата Регінона Прюмського” (Rgün – монастир у Верхній Лотарингії, поблизу Тріра), автором вважають самого латинського місіонера на Русь – єпископа Адальберта⁶. Хроніка охоплює проміжок від 907 по 967 рр., де під 959 р. записано: “Король знову вирушив проти слов'ян... Посли Олени, королеви ругів (Legat-

---

¹ Повість временних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. К., 1990 (Далі – ПВА). С. 92/93.

² Проблема місця хрещення княгині є досить дискусійною, однак найімовірнішим видається хрещення Ольги безпосередньо в Константинополі. В результаті скрупульозного аналізу даних Константина VII Порфірогенета можна навіть припустити, що сам обряд хрещення було здійснено в ніч з 17 на 18 жовтня 957 р. [Гордієнко Д. Хрещення княгині Ольги в контексті обрядової практики візантійської церкви // RUTHENICA. К., 2006. Т. V. С. 12–18; його ж. Хрещення княгині Ольги: історіографічна традиція в контексті реалій X ст. // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Зб. наук. праць. 2006. Вип. 14. С. 5–17].

³ ПВА. С. 140/141.

⁴ Constantini Porphyrogeneti imperatoris. De cerimoniis aulae byzantinae libri duo / E rec I. I. Reiskii. Bonnae, 1829. Bd. 1.

⁵ Константин Багрянородный. Об управлении империей. М., 1991. 496 с.

⁶ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. М., 2001. С. 266.

ti Helenae reginae Rugorum)... прибувши до короля, удавано, як виявилось з часом, просили призначити для їхнього народу єпископа і священників...". Під 960 р.: "у Франкфурті... Лібуцій з монастиря св. Альбана висвячується в єпископи народу ругів...". Далі оповідається про новий похід короля Оттона I проти слов'ян і прибуття послів від папи Іоанна XII (955–963) з проханням звільнити Італію від тиранії короля Беренгара II. Під 961 р. знову мовиться про єпископа для "ругів": "Лібуцій... помер 15 лютого цього року. Його... замінив Адальберт з монастиря св. Максиміана...". По тому оповідається про похід короля в Італію, де його було короновано імператорською короною, а далі: "Адальберт, призначений єпископом для ругів, повертається, не досягнувши успіхів у жодному з того, для чого його було відправлено..."⁷.

Повідомлення про посольство "ругів" і місію Адальберта є також у деяких анналах XI ст., які в частині до 973 р. сягають втрачених анналів монастиря в Герсфельді – "Гільдесгаймських анналів", натомість "Альтайгські" і "Кведлінбурзькі аннали" дають майже такий самий текст, дещо скорочено в "Оттенбейренських анналах"⁸ [7]. Тому, навіть якщо прийняти незалежне походження анналів герсфельдської традиції від "Продовжувача Регінона" щодо посольства княгині Ольги до короля Оттона I⁹, то вони однак не дають жодної нової прямої інформації, а лише підтверджують акт прибуття посольства і можуть засвідчити своєрідний "розголос" про цю подію, а отже й про важливість, яку їй надавали в Германії.

На жаль, джерела не подають самої церемонії аудієнції руського посольства в короля. Натомість звертає на себе увагу контекст викладу інформації щодо руського посольства – "переплетення подій" у "Продовжувача Регінона", де прибуття послів княгині Ольги пов'язано зі слов'янськими походами короля Оттона I і відродженням імперії на Заході, які, відповідно, немовби складають єдиний виклад.

Східна політика Оттона Великого загалом досить широко подається в "Діяннях Саксів" Відукінда Корвейського¹⁰, який не був прихильником італійської політики Оттона I, однак підтримував короля у його східній (антислов'янській) політиці, яку широко відобразив у своїй праці. Проте даних про германо-руські зв'язки там немає.

⁷ Хроника Регинона Прюмского с трирским продолжением // Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. М., 1993. С. 106–108.

⁸ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях... С. 264–265.

⁹ Там же. С. 289.

¹⁰ Видукинд Корвейский. Деяния саксов. М., 1975. 272 с.

В історіографії, як у радянській, так і частково в українській, досить часто ці відносини розглядалися в контексті “Drang nach Osten”¹¹, що мало ознаки перенесення реалій ХХ ст. на ґрунт Х ст. Однак уже навіть тому, що безпосереднього кордону з Германією Оттонів у Русі не було, говорити про “натиск” на останню не доводиться. Безумовно, є слушною думка, що за Македонської династії Візантія досягає найбільшого розвитку і стає своєрідною наддержавою тогочасного світу, що також простежується і на прикладі міжнародної політики Русі за часів княгині Ольги.

В історичній науці діяльність княгині Ольги, зокрема і міжнародні відносини часів її правління, висвітлено досить широко¹². Більшість істориків пов’язують посольство Ольги до Оттона I з її політикою запровадження християнства на Русі¹³, що безпосередньо і зазначено в німецьких джерелах. Однак можна припустити, що Адальберт міг і не бути повністю поінформованим про мету руського посольства, а знати лише про те, як Ольга просила єпископа для Русі.

Також варто зазначити і те, що Адальберт готувався на єпископа вже по смерті Ліутпранда, який спершу і мав вирушити на Русь, тож минув деякий час. З іншого боку, Адальберт насамперед зазначив у Хроніці поразку власної місії як єпископа, таким чином, можливо, виступаючи з притаманною середньовічним авторам позицією самоотождоження з певним класом*. Почуття “ми”¹⁴ у церковного діяча не суперечить також іншим німецьким джерелам, навіть якщо прийняти їхнє незалежне від Хроніки Продовжувача Регіона виникнення. Адже, якщо автори цих текстів походили з церковного кола, їх об’єднувало з Адальбертом саме почуття належності до одного суспільного стану.

---

¹¹ Лябуда Г. Историографический анализ так называемого “натиска на Восток” // Германская экспансия в центральной и восточной Европе. М., 1965. С. 26–70; Свидерский Ю.Ю. Борьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в Х–XIII ст. К., 1983. 128 с.

¹² Історіографія питання див.: Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. С. 291–293.

¹³ Церковна політика: Історіографія див.: Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях... С. 293–297.

* Мається на увазі належність до певної спільноти (classis). Нічого спільного з марксизмом.

¹⁴ Див.: Эггерт В. Идентификация и “чувство – мы” у франкских и немецких средневековых хронистов (до периода борьбы за инвеституру) // Средние века. М., 1982. Вып. 45. С. 110.

Безумовно, релігійне питання в меті посольства княгині Ольги справді могло відігравати неабияку роль. Щодо політичної мети, то, за браком прямих даних у джерелах, доводиться вивчати її спираючись, насамперед, лише на аналіз зовнішньополітичної ситуації, яка склалася на той період, і зовнішніх акцій як Давньоруської так і Германської держави часів Саксонської династії, знаходячи спільні точки опори.

В цьому аспекті вже висувалася думка, що політичний чинник визначався, насамперед, русько-візантійськими і германо-візантійськими стосунками, де одна сторона могла використовувати “германський”, а інша – “руський” фактор тиску на Візантію для досягнення власних цілей. Це підтверджується і незадоволеністю уряду Ольги результатом посольства княгині до Царгорода, яке відображено в Літописі відмовою Ольги виконати обіцянки перед Константинополем щодо надання допоміжного війська¹⁵, що було традиційним обов’язком неофіта щодо Імперії, а з іншого боку в словах “постійте у мене в Почайні...”¹⁶, попри все літературне опрацювання цього уривка, можемо вбачати реальний факт затримки візантійського посольства, яке прибуло до Києва, можна припустити, саме під час відправлення руського посольства на Захід, до Оттона I. Від результату цього посольства на Захід і залежала подальша позиція Русі щодо Візантії, а тому Ольга, чекаючи на повернення власних послів від германського короля, й затримала візантійських послів.

Зовнішньополітична діяльність ранньослов’янських політичних утворень проходила паралельно і у взаємозв’язку з утворенням слов’янського ранньодержавного об’єднання¹⁷, що виливалося у “зовнішню” експансію на ці території з об’єднавчого центру. Тому Русь була заінтересована у відносинах з Германією і в цій своїй “внутрішній” об’єднавчій політиці, передовсім, у напрямку включення західноруських земель до складу Давньоруської держави. Як зазначав ще Б. Греков, за умови росту середньовічних європейських держав, окремі самостійні союзи, на кшталт древлян, дреговичів, радимичів тощо були немислимыми. Вони природно ставали жертвами

¹⁵ Результати візиту княгині Ольги в Константинополь: Історіографія див. Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. С. 300–303.

¹⁶ ПВА. С. 98/99.

¹⁷ Головки О.Б. Русь у міжнародному житті Європи IX–X ст. К., 1994. С. 5; Ser-czyk W.A. Polska-Ukraina: dziesięć wieków Niezrozumienia // Польсько українські студії. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. К., 1993. С. 8.

сильніших політичних організацій. Долю древлянської землі мали вирішити її сусіди — Польща, Чехія, Угорщина і Київська держава¹⁸.

Саме в цей час утворюється ядро Давньопольської держави з центром у Гнезно. Першим достовірно відомим володарем цієї держави був князь Мешко I, який згадується під 960 р. На той час він володів Великопольщею, Мазовією, Любуською землею, Східним Помор'ям¹⁹. Щоб набрати таких розмірів, польській державі потрібен був певний час, а тому видається цілком можливим, що польська держава утворилася раніше²⁰. До того ж, за археологічними матеріалами, залишками градів-замків феодалів, можна припустити, що стан феодалів остаточно сформувався не пізніше, ніж у IX ст., і що в цей час уже існували князівські династії²¹. Найдавніший польський літопис, складений Галлом Анонімом у XII ст., передає легенду про трьох попередників Мешка I: Семовіта, Лешка, Замомисла, а також про легендарного родоначальника династії Пястів — Пяста і про попередню династію Попелідів²².

Відповідно, саме в той період і склався русько-польський кордон, "...З Мешком межує на сході Русь..." — писав у 966 р. Ібрагім ібн-Якуб²³. В. Д. Королюк, а за ним В. Т. Пашуто припустили, що на початок 60-х рр. X ст. до складу Давньоруської держави входили Дреговицька і Берестейська землі, а до Польщі — територія мазовецького союзу племен²⁴, Я. Д. Ісаєвич припустив поширення впливу Русі також на Волинь²⁵.

На основі повідомлення арабського мандрівника, О.Б. Головка зробив припущення, що в сфері інтересів Польської держави перебувала Прусія²⁶, адже грамота "Dagome iudex" (992 р.), яка окреслює кордони держави Мешка I, прямо вказує на Прусію як безпо-

¹⁸ Греков Б.Д. Борьба Руси за создание своего государства. М., 1942. С. 48.

¹⁹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. С. 19.

²⁰ Там само.

²¹ Гензель В. Археологические исследования и проблема возникновения польского государства // Советская археология. 1959. № 2. С. 90.

²² Там же.

²³ Materialy źródłowe do historii Polski. Warszawa, 1954. T. 1. S. 183.

²⁴ Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. М., 1964. С. 76; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. М., 1966. С. 31.

²⁵ Ісаєвич Я. До питання про західний кордон Київської Русі // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1996. С. 82.

²⁶ Головка О.Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської і Польської держав (X — перша третина XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. К., 1991. С. 24.

середнього сусіда Польщі²⁷. Саме в той самий час гнєзненський уряд робить перші кроки з поширення впливу в Прибалтиці, в напрямку підкорення помор'ян²⁸.

На середину X ст. припадають і перші спроби Русі поширити свій вплив на прибалтійський регіон, що можна припустити з наявності "Ятвяга" в складі посольства князя Ігоря за текстом русько-візантійського договору 944 р.²⁹ Ймовірно, ятвязькі племена перебували в якихось союзницьких відносинах з Києвом. Отже, район Прибалтики став зоною зіткнення інтересів Польщі і Русі.

Проте найбільш спірним у відносинах між двома ранньослов'янськими державами є належність Червенських градів і, відповідно, територій, прилеглих до них. За археологічними матеріалами, які переважно входять до комплексу пам'яток, аналогічних відомим на території Русі³⁰, можна досить впевнено припустити і східнослов'янський етнос населення цих територій, аналогічний до решти Русі. Таким чином, західна межа цих земель одночасно становила західну межу всієї Східної Слов'янщини³¹. Тому київський уряд мав розглядати ці території як свою "рідну" зону впливу і вважати ці землі потенційно своїми.

Однак на середину X ст. у цьому регіоні активно діяла третя сила — Чеська держава, до складу якої в 60–80-х рр. X ст. входила Краківщина. Впливи чехів поширились на окраїнні східнослов'янські землі хорватів та дулібів — в околицях Перемишля, Белза, Червена³². Відповідно, ці східнослов'янські землі вступали і в певні політичні відносини з вісянами й лендзянами ("ляхами"), більшою мірою підпорядкованими чехам³³. Можливо, що місцеві князі вступали і в певні політичні стосунки з Києвом³⁴. Тож можна припустити, що на середину X ст. в боротьбі за вплив у цьому регіоні утворився своєрідний зовнішньополітичний трикутник: Чехія — Польща — Русь.

²⁷ Kurbisówna B. Dagome iudex: Studium Krytyczne // Początki państwa Polskiego. Poznań, 1962. T. 1. S. 394–396.

²⁸ Лециевич Л. Летописные поморяны // Древности славян и Руси. М., 1988. С. 135.

²⁹ ПВА. С. 68/69.

³⁰ Jazdzewski K. Ogólne wiadomości o Cuerninie-Czerwieniu // Archeologia Polski. 1959. T. 4. Zesz. 1. S. 83.

³¹ Ісаєвич Я. Вказана пр. С. 89–90.

³² Buczek K. Polska południowa w IX i X wieku // Małopolskie studia historyczne. 1959. Zesz. 1. S. 40.

³³ Rhode G. Ostgrenze Polens. Köln, 1955. Bd. 1. S. 54.

³⁴ Ісаєвич Я. Вказана пр. С. 91.

За Літописом, активну західну політику Русі маємо лише з 981 р. — походу Володимира на Червенські гради³⁵. Однак, як зазначав ще В. Д. Королюк, до того моменту, доки київському уряду не вдалося остаточно підкорити своїй владі древлянську землю, про жоден похід за Червень чи Перемишль проти Польщі не могло бути й мови³⁶. Саме за правління Ольги в другій половині 40-х рр. X ст. було інкорпоровано древлянське князівство, що і поставило на порядок денний актуальність просування і далі на захід.

Цей висновок можна підкріпити і знахідкою “знака Святослава” в Пліснеську на денці гончарного посуду³⁷. Окрім припущення київського імпорту, можна припустити і наявність княжого майстра на місці у Пліснеську, що може вказувати і на наявність там княжого гарнізону³⁸ (за аналогією з іншими форпостами Русі, наприклад Воїнем), що, безумовно, було пов’язано з заінтересованістю київського уряду в пануванні в цьому регіоні. На стратегічне значення Пліснеська для давньоруської держави вказує і наявність дев’яти оборонних ліній місцевих укріплень, споруджених там, за висновками археологів, саме в середині X ст.³⁹, що й було зумовлено протистоянням у цьому регіоні Русі, Польщі та Чехії в часи правління Ольги та Святослава.

Якщо західний вектор об’єднавчої політики на середину X ст. тільки-но складався, то східний вектор для київського уряду вже мав певну традицію. На цьому напрямку Русь протистояла Хазарському каганату. Активна політика на Сході для об’єднання східнослов’янських племен в одне державне утворення бере початок від князя Олега Віщого, який звільнив від данини хазарам сіверян і радимичів, змусивши платити їй Києву⁴⁰, що було, фактично, включенням цих земель до складу Давньоруської держави.

На середину X ст. під владою Хазарського каганату зі східнослов’янських племінних утворень залишалися тільки в’ятичі. Але утворення Хазарської держави, як уже відзначалось в історіографії,

³⁵ ПВЛ. С. 136/137.

³⁶ Королюк В.Д. Вказана пр. С. 78.

³⁷ Моця А.П. Сыромятников А.К. Княжеские тамги Святослава Игоревича как источник изучения истории древнерусских городов // Древнерусский город. К., 1984. С. 86.

³⁸ Див.: Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв. // Советская археология. М., 1940. Т. 6.

³⁹ Моця А.П. Сыромятников А.К. Указ. соч. С. 86.

⁴⁰ ПВЛ. С. 34/35–36/37.

створило сприятливі умови для розселення слов'ян на схід⁴¹, де, врешті, виникли слов'янські поселення в районі середнього і верхнього Дону та в Приазов'ї.

Район Подоння був важливим для хазар, тому вони звели тут низку фортець, найвідомішою з яких був Саркел (Біла Вежа), збудована візантійцями в 30-х рр. IX ст.⁴² Перші слов'янські поселення з'являються в районі Дону вже з першою хвилею слов'янської колонізації на схід від Дніпра на початку Христової ери⁴³. Однак поселення давньоруського типу в цьому районі з'явилися не раніше, ніж у IX ст., а деякі з них – лише в кінці IX ст., а, можливо, і в X ст. Ці поселення виникли, переважно, в результаті переселення туди племен в'ятичів з верхньої Оки, а також частини сіверян⁴⁴. Про рівень цієї колонізації можна судити з повідомлення Аль Масуді (947 р.), який за слов'янськими поселеннями на Дону, називає Азовське море “Морем русів”⁴⁵.

Браховуючи, що основою господарства Хазарського каганату була міжнародна транзитна торгівля, район Дону і Приазов'я набував особливого значення. Безпосередньо через цей регіон відбувався рух таких цінних для східного ринку товарів, як мед, віск, різноманітні шкіри й хутра, що давало хазарам значні прибутки⁴⁶. Побудова фортець на Дону надавала хазарам можливість контролювати також торговий шлях з Волги (через переволоку) на Дон, Азовське море, Крим, але насамперед – на Візантію⁴⁷.

Однчасні зведення придонських фортець і поява поселень давньоруського типу на Дону і в Приазов'ї можуть вказувати на взаємовигідність цих процесів. Хазари були зацікавлені в слов'янській колонізації для заселення як самих фортець, так і територій, прилеглих до них. Таким чином, слов'яни ставали заборолом для самої Хазарської держави проти кочівників Північного Причорномор'я.

---

⁴¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. Т. 1. К., 1994. С. 227; Любавский М. К. Лекции по древней русской истории. М., 1916. С. 43–44.

⁴² Новосельцев А.П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. М., 1990. С. 109.

⁴³ Смирнов А.П. К вопросу об истоках приазовской Руси // Советская археология. 1958. № 2. С. 278.

⁴⁴ Москаленко А.Н. О возникновении древнерусских поселений на Дону // Вопросы истории славян. Воронеж, 1966. Вып. 2. С. 132, 144.

⁴⁵ Рыбаков Б.А. Предпосылки образования древнерусского государства // Очерки истории СССР, III–IX вв. М., 1958. С. 874.

⁴⁶ Новосельцев А.П. Указ. соч. С. 116.

⁴⁷ Там же. С. 109.

Натомість слов'ян приваблювало, насамперед, освоєння родючих земель та багатих угідь Подоння⁴⁸.

Але вже на початок X ст. могутня Хазарія почала занепадати і на 50-ті рр. X ст. перетворилась на другорядну державу. Відтоді перед Києвом постало питання про приєднання слов'янських територій, ще підпорядкованих Хазарії, до Давньоруської держави⁴⁹, про що й свідчить спроба Святослава після перемоги над хазарами закріпити за Руссю захоплені території в межиріччі Волги і Дону та поставити ослаблений Хазарський каганат у васальну залежність від Русі⁵⁰.

Але в умовах підготовки експансії на землі східнослов'янської колонізації на південному сході, передовсім у Приазов'ї, що перепліталось з боротьбою проти Візантії, активна політика на Заході наразі була неможливою, а тому Русі була вигідна нейтралізація її безпосередніх західних сусідів, насамперед держави Мешка I. Проте утримати останню від активної східної політики в напрямку Русі могло лише виснажливе воєнне протистояння на заході з Германською державою Оттона Великого, що саме тоді відбувалося. Можна навіть припустити, що руське посольство прибуло до Оттона одразу по поверненню його зі слов'янського походу, а тому Київський уряд був заінтересованим у тому, щоб це воєнне протистояння тривало.

Після занепаду імперії Карла Великого Захід починає “відроджуватися” лише за правління нової, саксонської, династії, засновником якої був Гайнріх I (919–936). Його син, Оттон I, започаткував італійську, імперську політику германських королів. Місцем для коронації Оттон I вибрав Ахен – столицю Карла Великого, що було виразом відродження Римської імперської ідеї⁵¹. В рамках цієї ідеї було відроджено й каролінзьку королівську капелу, залучено до королівської служби духівництво, відновлено систему прикордонних марок, місіонерську діяльність серед данців і слов'ян⁵². У цей час у Франції на престол повернулась Каролінзька династія в особі Людовіка IV Заморського (936–954), що й змусило Оттона настільки наочно виявити перейняття традиції Карла Великого⁵³.

⁴⁸ Москаленко А.Н. Вказана пр. С. 144.

⁴⁹ Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. К., 1999. С. 50–51.

⁵⁰ Сахаров А.Н. Дипломатия Святослава. М., 1982. С. 99.

⁵¹ Schulze H.K. Hegemonials Kaisertum: Ottonen und Salier. Berlin, 1991. S. 177.

⁵² Балакин В.Д. Итальянская политика империи Оттонов. М., 2000. С. 25.

⁵³ Там же.

На середину X ст. ідея імперської влади вже не пов'язувалася з Римом⁵⁴, але Оттон I претендував на лаври Константина Великого як захисника християнства. Відповідно, постає питання відродження саме Римської імперії і освячення імператорської влади авторитетом папи⁵⁵.

Однак італійська політика Оттона I не лише була пов'язана з імперською ідеєю, але й зумовлювалась потребою внутрішньої консолідації держави. Герцоги Швабії і Баварії здавна здійснювали самостійну італійську політику⁵⁶, що було відображенням кризи держави за Конрада I і було зовсім несумісним ані з ідеєю центральної влади, ані, тим більше, з каролінзькою імперською традицією⁵⁷.

Одночасно Оттон I вів виснажливу війну на сході проти слов'ян-язичників, переважно силами тільки Саксонії. Тому саксонці досить неохоче ставились до італійської політики короля, однак використати їхні сили було значно простіше, ніж втягнути баварців чи швабів у східну кампанію⁵⁸. Однак відродження імперії сприяло і завойовницькій політиці Оттона I на Сході, набувши паралельно форми місіонерської акції серед слов'ян. А. Бракман підсумував це як "Римська політика заради східної політики" (Rompolitik für die Ostpolitik)⁵⁹.

Перший похід в Італію, спрямований проти короля Беренгара, обрамлений "романтичною подорожжю" за нареченою. Двадцятирічна вдова Лотаря Адельгейда стала дружиною Оттона I. Як посаг вона принесла нареченому корону італійських королів, у відповідь отримала значні володіння в Ельзасі, Франконії, Тюрингії, Саксонії та в землях полабських слов'ян і тим самим стала найбагатшою жінкою Західної Європи⁶⁰. З цього часу Оттон I починає величати себе як "король франків і лангобардів", а з часом і "король франків та італійців"⁶¹.

---

⁵⁴ Beumann H. Das imperiale Königtum im 10. Jahrhundert // Die Welt als Geschichte. 1950. № 10. S. 117.

⁵⁵ Wolfram H. Constantin als Vorbild für den Herrscher des hochmittelalterlichen Reiches // Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1960. Bd. 68. S. 226.

⁵⁶ Див.: Kraus A. Geschichte Bayerns: Von den Anfängen bis zur Gegenwart. München, 1983. S. 57.

⁵⁷ Балакин В.Д. Указ. соч. С. 32.

⁵⁸ Там же. С. 33.

⁵⁹ Колесницький Н.Ф. "Священная Римская империя": притязания и действительность. М., 1977. С. 7.

⁶⁰ Балакин В.Д. Указ. соч. С. 35.

⁶¹ Weisert H. War Otto der Große wirklich rex Langobardorum? // Archiv für Diplomatik. 1982. Bd. 28. S. 23, 57.

Імператор Візантії Константин VII Порфирогенет підтримував з Оттоном I загалом дружні, лояльні стосунки. Роман II, зійшовши на самодержавний престол по смерті батька – Константина VII (9 листопада 959 р.), одразу розіслав дружні послання народам Заходу і Сходу. Ймовірно, таке послання отримав і Оттон I⁶².

У цей час в Італії, по смерті сина Оттона Ліудольфа, Беренгар знову став повноправним господарем. У 959 р. він напав на герцогство Сполетто і почав безпосередньо становити загрозу папі Іоанну XII. На півдні Італії активізувала політику Візантія, прагнучи міцно утриматись у Салерно і Беневенті. Папа Іоанн XII, опинившись у дуже скрутному становищі, звертається по допомогу до Оттона I – від Папи прибувають послани до короля з закликком “захистити Італію і Римську державу від тиранії Беренгара”.

У травні 961 р. Оттон I збирає князів у Вормсі, де знать без колівань схвалила рішення короля про похід на Рим. Важливим питанням, вирішеним на цьому райхстазі, було обрання сина Оттона королем, що мало забезпечити спадковість трону, на випадок різноманітних несподіванок⁶³.

За припущенням О.В. Назаренка, приблизно на Різдво 959 р. або через деякий час по тому, посольство візантійського імператора Романа II прибуло до Германії, де, ймовірно, зустріло руське посольство, відправлене княгинєю Ольгою, і дізналося про висвячення єпископа для Русі⁶⁴. Враховуючи манеру германського короля ретельно готувати свої політичні акції, можна припустити, що на 959 р. питання походу на Рим було вирішеним, а тому зміна влади в Константинополі і прибуття руського посольства були як раз вчасними⁶⁵.

Враховуючи, що найбільшою перепорою на шляху до визнання імператорського титулу спершу за франкськими, а потім за германськими королями був спротив Константинополя, який вважав Візантію єдиною законною імперією (βασιλεία Ῥωμαίων)⁶⁶, Оттону I була вигідна незадоволеність Києва політикою Константинополя щодо Русі. Адже на той час Русь уже неодноразово проявила себе як вагомий чинник міжнародної політики на сході Європи, яка може бути реальним фактором тиску на Візантію. Тому король демонстративно засвідчив зближення з Руссю і, насамперед, у церковно-

⁶² Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. С. 305.

⁶³ Колесницкий Н.Ф. Указ. соч. С. 33; Балакин В. Д. Указ. соч. С. 45–46.

⁶⁴ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. С. 305.

⁶⁵ Там же. С. 306.

⁶⁶ Там же. С. 257.

політичній сфері, що безпосередньо стосувалося інтересів Візантії, яка розглядала Русь як частину своєї “традиційної” сфери впливу.

Натомість Русь, заінтересована в своїй активній східній політиці, що також безпосередньо стосувалося інтересів Візантії, як значалось, потребувала спокою на заході. В цьому плані характерним є прибуття руського посольства до Оттона I в часі одразу по поверненню короля зі слов'янського походу проти полабських слов'ян (кампанія 957–960 рр.)⁶⁷. Уряду Ольги було вигідно, щоб цей конфлікт тривав і далі. Однак Оттон I готувався до походу в Італію, а тому потребував миру на сході (як Русь на заході) і активної політики в напрямку слов'ян вести не міг. І тут заслуговує на увагу хронологія викладу подій, пов'язаних з руським посольством, у “Продовжувача Регінона”: по висвяченню Лібуція, Оттон I здійснює новий східний похід проти слов'ян і лише потім оповідається про італійську політику короля. Варто відзначити, що і незадово по тому, навіть за умови припинення активних дій Оттона I на сході і відсутності в той час активних дій Русі на заході, не спостерігається й особливої активності Польської держави на цих векторах зовнішньої політики, що може бути викликане саме зовнішнім фактором. Тому цілком можливо припустити, що “антизахідно-слов'янський” (безпосередньо “антипольський”) союз міг бути укладеним, щоб стати своєрідним фактором стримання експансії Польщі як на заході, так і на сході. В результаті, Русь змогла активізувати експансію на сході, а Германія проводити активну політику в Італії, що в обох випадках зачіпало інтереси Візантії.

Перший похід на захід у “Повісті временних літ” записано лише під 981 р. за Володимира Великого, який уже мусить захоплювати Червенські гради. З цього випливає, що вони до того стали жертвою активної східної політики сусідніх держав і в цьому разі навіть не важливо Чехії чи Польщі. А отже можемо виокремити своєрідний зовнішньополітичний трикутник, утворений внаслідок русько-германського зближення: Русь – Польща (Чехія) – Германія, що підтверджується подальшою практикою русько-германських союзів, спрямованих проти Польщі. Щодо того, чи міг Оттон I як репрезентант християнської ідеології вступати в союз з язичницькою Руссю, то тут маємо приклади з діяльності як самого Оттона, так і його великого попередника Карла Великого, які неодноразово вступали в союзи з одними слов'янами-язичниками проти інших. Про-

⁶⁷ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. С. 298.

те у випадку з Руссю характерним є те, що Ольга (Helenae) у Хроніці названа християнкою і королевою (regina Rugorum), отже її сприймали як цілком легітимну володарку і на той час рівну за статусом до Германського короля, а відтак, можна припустити, що союз укладався на цілком рівноправних умовах, чого на той час не могло бути з Візантією. Однак західний вектор зовнішньої політики не міг бути альтернативним південному (візантійському), а міг лише доповнювати і корегувати його.

Виснажлива боротьба з арабами ускладнювала становище Візантії як на Сході, так і на Заході, а тому Імперія конче потребувала збереження миру, принаймні, на Півночі. Отже, експансія Русі на схід і утвердження в безпосередній близькості з Імперією були для Царгорода досить небажаними, що посилювалося ще й сепаратними тенденціями у Херсонесі того періоду, про що говорить Константин Порфірогенет⁶⁸. Про усвідомлення цієї небезпеки Візантією можемо судити з того, що Константин VII радить жити в мирі з печенігами саме для протистояння Русі, яка за таких обставин буде неспроможною нападати на Імперію Ромеїв⁶⁹, адже відомо, що знаменитий похід 860 р. стався саме після утвердження Русі в Причорномор'ї⁷⁰.

Отже, зближення Русі й Германії, двох наймогутніших держав тогочасної Європи, за правління Ольги і Оттона I відбувалося на взаємовигідних умовах і не лише в контексті тиску на Візантію, де можна припустити утворення своєрідного міжнародного трикутника Візантія — Русь — Германія, а й у процесі утворення державної території як Германії (у просуванні на схід на слов'янські землі та включенні Північної Італії до складу держави Оттона внаслідок низки успішних війн 60-х рр. X ст.), так і Давньоруської державної території, що в умовах забезпечення тилу з заходу вилилося в широкомасштабні походи Святослава на схід, на землі східнослов'янської колонізації, а потім — і в спробу закріпитися на Дунаї, де Русь уже безпосередньо розпочала воєнний конфлікт з Імперією, та подальшим включенням західноруських земель до складу Київської держави за часів князя Володимира.

⁶⁸ Константин Багрянородный. Об управлении империей. С. 274/275.

⁶⁹ Там же. 38/39.

⁷⁰ Рыбаков Б.А. Предпосылки образования древнерусского государства. С. 874—875.